

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור כג: חזרה מהצלה - סייגים ומסקנות

א. סייגים בהיתר איסורים

למדנו בשיעור הקודם על היקף ההיתר, האם הותרו איסורי תורה או דרבנן. כעת נראה שגם הפוסקים שהתירו איסורי תורה, כתבו שיש סייגים שונים להיתר שנעוצים במימוש הסברה 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא'

1. בין יוצא לזמן קצר ליוצא לזמן ארוך

הרב משה פיינשטיין התייחס לסתירה בדברי הרמב"ם, ובתשובתו עולה הבחנה בין אדם היוצא להציל למשך זמן ארוך ומראש כלל אינו יודע שישב לביתו במהלך השבת, שאסור לו לחזור לביתו, שכן לגביו חשש התקלה פחות. לעומתו, אדם היוצא לפעילות הצלה קצרת-מועד שיש לו שהות לשוב לביתו בשבת, יש חשש תקלה ולכן הותר לו סופו משום תחילתו

~ היתר חזרה מורחב עד למקומם אף יותר מאלפיים אמה, 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא' -

רמב"ם (ה' שבת פ"ב הכ"ג):

ובכל מקום אם באו על עסקי נפשות או שערכו מלחמה או שצרו סתם, יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת, ומצווה על כל ישראל שיכולין לבוא לצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד הגויים בשבת, ואסור להן להתמהמה למוצאי שבת. וכשיצילו את אחיהן, מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא.

~ היתר חזרה מצומצם רק עד אלפיים אמה -

רמב"ם (ה' שבת פכ"ז הי"ז):

היה יוצא ברשות ואמרו לו והוא הולך בדרך כבר נעשית המצווה שיצאת לעשות, יש לו ממקומו אלפיים אמה לכל רוח... וכל היוצאין להציל נפשות ישראל מיד גויים או מן הנהר, או מן המפולת יש להם אלפיים אמה לכל רוח ממקום שהצילו בו.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

! בין היוצא לזמן קצר ליוצא לזמן ארוך

~ היתר חזרה מורחב עד למקומם אף יותר מאלפיים אמה - יוצאים לזמן קצר ויש חשש להתרשלות אם לא נתיר להם לשוב לביתם בשבת, אז הותר יותר 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא'.

~ היתר חזרה מצומצם רק עד אלפיים אמה - יוצאים לזמן ארוך ואין חשש להתרשלות.

שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סימן פ):

והנכון בשיטת הרמב"ם, דבעכו"ם שצרו על איזה עיר הרי אלו שבאין להציל צריכין לגרש את העכו"ם שהם מחוץ לעיר, וכשבאו לשם אנשים בכלי זיין שבכוחם בעזר השי"ת להרגם ולגרשם הוא זמן קצר ברוב הפעמים, וכשיראו שבאין לעזרה לא יבואו שוב שלכן יש יותר תלות שידעו שעל זמן קצר הלכו לשם, דלכן רשאין לחזור לבתיהם אפילו יותר מאלפיים ויותר מי"ב מיל מטעם כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא, ואף אם נימא שהיה להן ספק שמא יצטרכו לשהות סובר נמי דיש לחוש להתרשלות כדלעיל, ובכלי זיין שמותר הוא מצד התקנה.

ובפרק כז לא הזכיר עכו"ם שצרו, אלא כל היוצאין להציל נפשות ישראל מיד עכו"ם שלשון זה משמע שכבר נלחמים בעיר שאיכא שם כמה מקומות דכל בית ובית הוא מקום בפני עצמו ויכולין להתחבא והמצילין צריכים לחפש בכל הבתים והחצרות ובכל המחבואות שאפשר, ואי אפשר להם לידע איך שניצולו עד זמן גדול, שלכן אף שאירע שנודעו שכל העכו"ם כבר הלכו מהעיר בזמן קצר לא התירו להם לחזור לבתיהם, שליכא חשש התרשלות מאחר שבתחילה הלכו על דעת כך.

« השלכה מעשית

~ אחות או רופא היוצאים למשמרת שמסתיימת בשבת; כונן מד"א שיוצא להצלה ראשונית - יכולים לחזור בשבת לביתם בכלי רכב, והותרו להם איסורי תורה, שכן יציאתם היא לזמן קצוב לתת מענה ראשוני.

~ לוחמי אש; יציאה למלחמה - מכיון שמדובר על יציאה לתקופת זמן ממושכת, כי הגדרת התפקיד היא לסיים את האירוע וכן יתכן והוא אירוע מתמשך, אין להתיר להם לשוב למקומם באיסורי תורה גם כאשר האירוע הסתיים בשבת.

2. בין מתנדב למקבל שכר והיוצא בפקודה

סייג נוסף בהיתר איסורי תורה מצוי בהבדל בין אדם מתנדב היוצא לפעילות הצלה לבין אדם שזו העבודה שלו ועליה הוא מקבל שכר¹

השאלה שהופנתה לרב משה פיינשטיין הייתה אודות פעילות של מתנדבים, אז יתכן ויש חשש התרשלות עתידית ויש סיבה להתיר להם איסורי תורה בחזרה לביתם, 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא', שאם לא כן הם לא יתנדבו עוד. אבל יתכן ואדם שאינו מתנדב, אלא זו היא עבודתו והוא מקבל עליה שכר, אין חשש רשלנות ואין להתיר לו.

¹ ראו: **ביאור הלכה** (סימן תקכו סעיף ו ד"ה וחוזרין): "יש אנשים מחברה קדישא שקבועים תדיר לשאת המת שם ובאים על שכרם - אם התירו בדידהו לחזור, ואי שייך בהו טעמא כדי שלא תכשילם, שהרי הם שכורים והולכים בשביל שכרם... צריך עיון אם שייך בזה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ פעילות המשטרה

הרב יצחק הרצוג דן בנושא פעילות המשטרה בשבת, האם מותר לשוטרים לשוב לביתם ברכב. הוא מבחין בין מקרה של מתנדב בו שייך ההיתר לחזור לביתו משום שמא יתרשל לעתיד לבוא ולא יבוא להתנדב, לבין אדם שזו עבודתו בשכר בו אין חשש כזה ולכן אין להתיר לו איסורי תורה -

שו"ת היכל יצחק (או"ח סימן לב) :

על דרכי שמירת הביטחון הפנימי (המשטרה) במדינה, בשבת ויום-טוב...

ואולם איך שיהיה, במשטרה שיצתה להציל השאלה עדיין במקומה עומדת.

והנה, הטעמים של הברייתות הנ"ל, בבבלי וירושלמי ובתוספתא, אינן שייכות לכאן כלל, ואין לנו לסמוך אלא על דעת רבינו הגדול ז"ל, מאותו הטעם, שאם לא תיתן להם לחזור במכונית לבסיסם אתה מכשילם לעתיד לבוא.

אך אין הנדונים שווים : (א) שאלו אינם באים אלא בתוקף משרתם, והם מוכרחים ללכת באשר ילכו, משא"כ שם שהמדובר במתנדבים לצאת להציל.

(ב) שם אם אתה מכריחם לחזור בלי נשק נמצאו כל הדרך מפחדים ושוב לא ילכו, משא"כ כאן שאין להם ממה לפחד, שאמנם יצאו יהודים מלהרוג זה את זה, אבל אין זה מהדומה כלל ליוצאים להילחם עם נכרים היוצאים להשמיד את היהודים. באופן שהדבר ברור, שלא שייך כאן טעמו של הרמב"ם. עפ"י זה נמצא, שפסק הדין במקרה שנודע על ריב ומצה בין אנשים העלולים להרוג אחד את השני, שמותר אמנם לצאת למקום הריב במכונית בכדי למהר את הגשת העזרה ולהפריד ביניהם, אבל לאחר שהשקיטו את הריב ומנעו שפיכות דמים, אסור יהיה להם להשתמש במכונית, ותישאר שם עד מוצאי שבת. אלא שאם יצטרכו שוב לנסוע משם במסבות דומות יסעו. אבל סוף דבר, שיצטרכו להישאר לאחר ההצלה במקום, ואין להם היתר לחזור במכונית למקומם.²

~ משמרת אחיות בבית-חולים

לדעת הרב יוסף שלום אלישיב, אין להתיר אף איסורי דרבנן לאחיות שיש להן משמרת בבית-חולים, שכן ההיתר יסופם משום תחילתם הוא רק למתנדב שיש חשש שמא יתרשל בעתיד -

הרב יוסף שלום אלישיב (הערות למסכת ראש-השנה כג ע"ב ד"ה התקין) :

ויש לדון באחיות המשרתות בבתי חולים ובנסיעתם לבית החולים יש בו משום פיקוח נפש דוודאי הותר להם, אם הותר להם גם לחזור. אם בכהאי גוונא נמי אמרינן דהותר סופן משום תחילתן, ונתיר לה לחזור ע"י עכו"ם [דהרי לא הותר אלא איסור דרבנן].

או דנימא וכך נוטים פני הדברים, דבכהאי גוונא לא שייך האי היתירא, אפילו להתיר לה איסור דרבנן, דכל משנתנו לא איירי אלא בדבר מקרה שקוראים לחכמה לבוא לילד, ואז אם לא תתיר לה לחזור לא תבוא תחילה, אבל באחיות המשרתות בבתי חולים, הרי משכורתן היא בכך, וזוהי עבודתם בקביעות, ומה מקום יש לחוש דמשום שלא ניתן להם לחזור לא ילכו תחילה, הרי אם לא ילכו יפטרם משרתם.

ועוד, דלא מצינו הותר סופן משום תחילתן אלא בדבר מצווה, אבל כאן הרי בשכר הם עושים ועבודתם בכך, ובכהאי גוונא לא מצינו שהותר.

² מופיע גם בדבריו בפסקים וכתבים (ח"א סימן נז).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ חיילים המבצעים פקודה

דברים דומים אמר הרב אלישיב גם לרב אברהם אבידן ביחס לחיילי צה"ל, שאף שאינם מקבלים שכר גבוה על משימתם המבצעית, הרי הם מחויבים לה מתוקף פקודות צה"ל וחוקי המדינה, ולכן אין להתיר להם חזרה בשבת מפעילות מבצעית -

שבת ומועד בצה"ל (עמוד מז):

ויש לעיין אם היתר זה של חוזרין בכלי זיין למקומן שייך גם לגבי חיילי צה"ל מאחר וחיילי צה"ל עושים כל מה שעושים בתוקף פקודה צבאית, האם יש מקום לחשוש לכישלון כעתיד ואפשר שחשש זה הוא רק כשהדבר תלוי בדעתו, אבל בחייל שעושה בתוקף פקודה אולי לא שייך היתר זה... מהגרי"ש אלישיב שמעתי, דאף על פי כן כל זה דווקא לגבי מי שיצא להציל גם מצד הזדהותו עם המשימה, אבל לגבי מי שבלא הפקודה לא היה יוצא כלל, לא נאמר היתר זה כלל, שלא שייך בזה החשש של מכשול לעתיד.

• דחייה

הרב שאול ישראלי התייחס לדבריו של הרב יצחק הרצוג אודות פעילות המשטרה בשבת. כאמור, הרב הרצוג טען שאין היתר חילול שבת בחוזה מפעילות הצלה במקרה של אדם המקבל על כך שכר כמו שוטרים במשטרה, שכן הם לא יתשלמו.

אולם, לדברי הרב ישראלי אמנם הם מקבלים שכר על עבודתם, אך רק על דברים הכרוכים בעצם ההצלה ולא לדברים אחרים כמו הישארות בשבת לאחר ההצלה, שאין זו גוף ההצלה -

עמוד הימיני (סימן יז):

אלא ודאי שכר זה שהם מקבלים עבור טיפול אינו שייך לטרח הכרוכה עם השתעממות וההתקעות לבטלה באיזה מקום נידח רחוק ממשפחתם ומאוירת יום השבת שהיו רוצים להיות בו ככל האנשים האחרים. ואם כי עסקם מכריח אותם לעשות שבתם חול הרי הם רואים את זה רק באותה מידה שהוא הכרח ממש לעצם ההצלה, אבל לא לדברים שאינם שייכים להצלה, עכ"פ לא בעד זה הם מקבלים את משכורתם, שאילו היו מביאים גם את זה בחשבון הייתה עולה פי כמה וכמה, וגם אז אין לדעת אם היו הרבה נזקקים לכך.

שיקול מערכת-ציבורי

במסגרת הדיון בין הרב יצחק הרצוג לבין הרב שאול ישראלי אודות פעילות המשטרה בשבת, טען הרב הרצוג שגם אם יפסוק בנושא זה או אחר לחומרה ולא נתיר לשוטרים לחזור ברכב לביתם אחרי משמרת, לא תיגרם מכך התרשלות עתידית, שכן בוודאי יהיו שוטרים שאינם שומרי שבת שיבצעו את המשימה -

שו"ת היכל יצחק (או"ח סימן לב):

ובאלו השוטרים היוצאים לאסור גנב שכבר תפסוהו אנשים ויש להעביר אותו למאסר שאל"כ יתחמק מידם, כאן אין באופן ישיר פיקוח נפש, אלא שקיים חשש כאמור, שאם לא יהא טיפול במקרה כזה מטעם המשטרה יתרבו הגנבים בשבת קודש. וכבר הוזכר לעיל שגניבה ורציחה באים עכשיו כאחד.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

הנה לעיל הבאנו מהרמב"ם המתיר הבאים להציל לחזור למקומם וכלי זיינם עליהם, שמא אם אתה מחמיר עליהם ימנעו מלבוא פעם אחרת. שמענו מזה, שגם חשש נפשות לעתיד לבוא מתיר. ומכל-מקום אין העניינים שווים לגמרי...

הואיל וכל ההיתר הוא כאן מפני שאם לא נתיר תרבינה גניבות, הנה הרוב הגדול הם לצערנו לא מתחשבים עם ההוראות של הרבנות, והם הרי ממילא לא ימנעו, וא"כ לא ישמש האיסור לריבוי גנבות, ואיך נבוא להתיר משום חשש זה שתרכינה גנבות.

הרב ישראלי משיב לרב הרצוג, ש'חשבון זה אין לו מקום בהלכה', ותפקידם של פוסקי ההלכה למצוא את הדרכים שבהם גם יהודי שומר שבת יוכל לשרת במשטרה. בכך שוקל הרב שאול ישראלי את השיקול המערכתי-הלאומי, שיש לשקול את התאמת השירות הביטחוני במשטרה לאנשים השומרים תורה ומצוות -

עמוד הימיני (סימן יז):

והרי כידוע גם בלאו הכי אין נהירה גדולה אחרי מקצוע זה בישראל, מחמת אי-הנעימות, הסכנה וחוסר סדר החיים הכרוך בזה...

ואין שום ספק שמילוי תפקידי המשטרה שיש בהם הרבה משום פיקוח נפש ייעשה ביתר יעילות אם ירבו בשורותיה שומרי תורה, חוץ ממה שגם קלסתר פניה של המדינה בכלל למניעת שחיתות ומעשי עול גם מצד אנשי המשטרה עצמה הרבה תלוי מי ומי הם השוטרים. וכשם שנצטוונו על מינוי השופטים, כך נצטוונו על מינוי השוטרים.

3. היוצא להצלת עצמו

ההיתר מבוסס על חשש רשלנות עתידית, אם לא נתיר ליוצאים להצלה לשוב לביתם בסיום הפעולה אזי לעתיד הם לא יבואו להציל. א"כ במקרה ובו לא קיים חשש כזה, כגון הצלת האדם את עצמו, כאשר הוא עצמו נמצא בסכנה ונוסע להציל את עצמו אזי אסור לו לשוב לביתו כלל כי אין כל חשש רשלנות עתידית שהרי לעתיד אם יהיה לו כזה מצב שהוא עצמו יהיה בסכנה הוא יציל את עצמו. לדוגמה: יולדת או חולה ששוחרר מבית-החולים בשבת עצמה, אסור לו לחזור לביתו בשבת.

~ חזרת רופא שיצא לרפא חולים גויים ~

הרב משה סופר נשאל אודות רופא יהודי שנוסע בשבת לרפא חולים גויים. לדבריו, אסור לו לחזור לביתו בשבת משום שאין לו את סיבת ההיתר 'התירו סופם משום תחילתם' מחשש רשלנות שמא לא ייצא בעתיד להציל, שכן סיבת יציאת הרופא להצלת החולה הגוי היא משום שאם לא יעשה זאת הוא מסתכן בנפשו (היתר משום 'איבה'), א"כ אין כל חשש שמא בעתיד הוא יתרשל ולא ייצא, ולכן כעת לא הותר לו לחזור לביתו -

שו"ת חתם סופר (ח"י השמטות סימן קצד):

על-דבר רופא יהודי הקבוע לרפאות בשכר ונוסע על העגלה ביום שבת קודש לפקח על נפשות חולי יהודים ועובדי כוכבים...

ונראה לי, דעכ"פ אסור לחזור למקומו אחר שעסק ברפואות של אותו הגוי, דלא דמי להולכים להציל מן הגויים דחוזרים למקומם דהתירו סופם משום תחילתם שמא לא ילכו ויהיה סכנה לישראלים, אבל הכא

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

אע"ג דאם לא ילך לעסוק ברפואות אפשר שהיה סכנה מכל-מקום אין להתיר לחזור משום תחילתם דהכא שגם הוא בסכנה אדרבא עיקור הסכנה הוא על עצמו ליכא למיחש שאם לא יתירו לו לחזור לא ילך פעם אחרת.

יש להעיר, בתשובה זו של הרב משה סופר הוא לא מתייחס לשאלה האם נאסר על הרופא לשוב רק באיסורי תורה אך מותרים לו איסורי דרבנן? נראה לומר, לאור שיטתו של הרב משה סופר שבמקרה שיש חשש רשלנות עתידית מותרים גם איסורי תורה, אזי במקרה שלפנינו האיסור לחזור הוא באיסורי תורה אך יתכן וההיתר הוא רק באיסורי דרבנן.

~ חזרת קרובי הנפטר מהלוויה

שולחן ערוך (או"ח ה' יום טוב סימן תקכו סעיף ו) :

מותר ללוות המת ביום-טוב ראשון תוך התחום, וביום-טוב שני אפילו חוץ לתחום, וחוזרין למקומם בו ביום. וכן מותר להחזיר כלי הקבורה שהוליכו עמהם חוץ לתחום.

בכלבו מבואר שביו"ט שני הלכו קרובי הנפטר לקבור אותו ולא הותר להם לשוב לאחר הקבורה. הביאור הלכה מסביר, שיתכן והסיבה לכך היא משום שלגביהם לא שייך חשש שיתרשלו בעתיד, שכן בכל-מקרה היו יוצאים ללוות את הנפטר -

כלבו (סימן נח) :

וכן התירו חכמי בדרי"ש ז"ל במת שהיה באקד"י ללוותו עד בדרי"ש שניים מן הקרובים ולרכוב בדרך, אך לא שבו אותו היום למקומם אך נשאר בעיר בדרי"ש היום ההוא. ורבים העידו שנעשה כן בימי ה"ר משולם ז"ל.

ביאור הלכה (סימן תקכו סעיף ו ד"ה וחוזרין) :

מסתפקנא אם גבי האבלים נמי אמרינן דחוזרין למקומם, דלכאורה בדידהו לא שייך דמימנע דוודאי לא מינעו ללוות אביהם בשביל זה, ולא שייך אלא באנשים דעלמא. ואפשר דזהו טעמא דעובדא דמייתי בכלבו הנ"ל שלא התירו להם לחזור משום שהיו קרובים למת ולא מימנעו מללוות. ומסתימת הפוסקים משמע שאין לחלק בזה, וצריך עיון.

4. חד-פעמי או תדירות קבועה: חשש על אופייה וצביונה של השבת

~ אמנם הרב שמואל וואזנר צידד בדברי החתם סופר שיש להתיר אף איסורי תורה, אך מכל-מקום למעשה הוא הבחין בין אירועים קבועים לאירועים חד-פעמיים, כאשר החשש שלו הוא מהעדר צביון של שמירת שבת במקרים קבועים -

שו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן כו) :

שאלוני בדבר חברת הצלה, דהסדר אצלם שקוראים כל פעם החבר היותר קרוב להחולה כדי שלא להשהות פיקוח נפש ומזה יוצא דלפעמים קוראים אחד כמה פעמים ביום אחד, וגם לפעמים צריכים ג' או ד' אנשים להצלת החולה המסוכן.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ועתה נתעוררה השאלה בשבת קודש, אחר שכבר גמר התפקיד שלו עם החולה שהובילו בשלום לבית חולים, האם מותר לחזור לביתו עם הכלים אם יצטרך לעבור על איסור דאורייתא או דרבנן ע"י הנהגת המכוננית או איסור הוצאת כלי רפואה, דאם לא יעשה כן אם יקראו אותו עוד הפעם יהיה כאומן בלא כלים, כי ע"י זה יצטרכו לקרוא למי שיותר רחוק, ויהיה שהות בפיקוח נפש שמכריע כל דקה...

יהיה איך שיהיה, דברי החתם סופר... ברורים בטעמים דבקיודש החודש ובפיקוח נפש מתירים גם איסור תורה סופן משום תחילתן... איברא אעפ"י שהנ"ל נראה ברור להלכה, לדעת הרמב"ם עכ"פ והתוספות כנ"ל ולפי שיטת החתם סופר מכמה מקומות למעשה הריני חושש לזה ע"פ שכתבתי כבר במקום אחר - דזה באופן מקרי ופעם אחת לזמן רחוק שמזדמן איזה פיקוח נפש, אבל חברי הצלה שזה דבר הנשנה אצלם מידי שבת בשבתו בכל שבתות השנה, לא יעשו מלאכת החזרה שהתרנו על ידי עצמן אלא ע"י גוי, כי גם מי שעוסק בכל שבת בפיקוח נפש אעפ"י שהוא מצווה גמורה וחיוב גמור לחלל להציל מכל מקום השבת נעשה בטבע חול אצלם, ומשפיע גם לא טוב על ביתם... ודי לנו אם נתיר לו ע"י גוי ושוב לא יהיה חשש של סופו משום תחילתו, וראוי מאד להקפיד על זה, וגם זה רק אם אין עצה אחרת של היתר לגמרי, זה הנלענ"ד בזה.

במקום אחר מובא בשמו, שמוטלת חובה על האבות היוצאים לפעילות הצלה, לשדר לילדים שלהם את המצווה שבדבר ושאין בכך חילול שבת, כחשש מפני החשש להעדר צביון השבת -

אוצרות שבט הלוי (עמוד קנה הערה ב) :

ולכן מוטלת חובה על האבות, חברי ההצלה, לשקוד הרבה ולהשקיע בהסברה ובשכנוע הילדים שיביטו על עבודה זו כעבודת קודש וכמצווה רבה ולא חלילה כחילול שבת, אלא עסק בהצלת נפשות ובפיקוח נפש אשר הוא מצווה נשגבה ביותר, וצריך לזה הרבה תפילה וסייעתא דשמיא.

~ **שו"ת ציץ אליעזר** (חלק כב סימן צה) :

רופא שהובהל בשבת לבית חולים לטיפול בחולה שיש בו סכנה באיזה דרך יוכל לחזור במכונניתו בחזרה הביתה?

מכיון שכן שהמדובר על מקרים נדירים, במידה שהגוי אינו נמצא, או אינו פנוי למשימה הזאת, הנה בכל כגון דא אם ירצה, יוכל להסתמך על הוראת הגאון הגר"מ פיינשטיין ז"ל בספרו שו"ת אגרות משה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ב. נסיעה ע"י גוי

לשיטת הפוסקים שאסרו לעשות מלאכות מהתורה בחזרה מפעילות הצלה, מכל-מקום הם התיירו לחזור מפעילות ע"י גוי

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות יד):

ומשבח אני בזה את הנהלת בית-החולים שערי צדק בפעיה"ק שיש להם נהג גוי שנוהג האמבולנס בשבת, ומביא את הרופאים מביתם לבית-החולים, ובכגון דא יש מקום להתיר בשעת הצורך גם להחזיר את הרופא לביתו, כשיש חשש שאם לא כן יכשילו אותו לעתיד לבוא שיתעצל מלבוא, דבכה"ג הרי אין בזה כי-אם שבות דאמירה לעכו"ם.³

אולם, מדובר היה בחזרה של הרופא מבית-החולים למקום מגוריו באותה העיר, שבדרך-כלל יש בה עירוב ואו הנסיעה בשבת ע"י גוי היא איסור דרבנן של אמירה לגוי בלבד. אך מה הדין ביציאה מחוץ לעיר, שהיא יותר מ"י"ב מיל (11 ק"מ לערך)?

1. מחלוקת ראשונים ביציאה מחוץ ל"ב מיל

נחלקו הראשונים האם יציאה בשבת יותר מ"י"ב מיל, היא איסור מהתורה או מדברי חכמים?⁴

~ **דעת הרמב"ם**: מהתורה אסור לצאת מחוץ לתחום העיר יותר מ"י"ב מיל, וחכמים הגבילו את היציאה עד לאלפיים אמה.

רמב"ם (הל' שבת פכ"ז ה"א-ה"ב):

היוצא חוץ לתחום המדינה בשבת לוקה, שנאמר אל יצא איש ממקומו ביום השביעי. מקום זה הוא תחום העיר, ולא נתנה תורה שיעור לתחום זה. אבל חכמים העתיקו שתחום זה הוא חוץ לשנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל. וכך אמר להם משה רבינו לא תצאו חוץ למחנה, ומדברי סופרים שלא יצא אדם חוץ לעיר אלא עד אלפיים אמה אבל חוץ לאלפיים אמה אסור, שאלפיים אמה הוא מגרש העיר. נמצאת למד, שמותר לאדם בשבת להלך את כל העיר כולה אפילו הייתה כנינוה, בין שהייתה מוקפת חומה בין שלא היתה מוקפת חומה. וכן מותר לו להלך חוץ לעיר אלפיים אמה לכל רוח מרובעות כטבלה מרובעת כדי שיהיה נשכר את הזויות. ואם יצא חוץ לאלפיים אמה מכין אותו מכת מרדות עד שניים עשר מיל, אבל אם יצא והרחיק מן העיר יתר על שניים עשר מיל אפילו אמה אחת לוקה מן התורה.⁵

דברי הרמב"ם מבוססים על הירושלמי (עירובין פ"ג ה"ד):

רבי שמעון בן ביסנא בשם רב אחא, אין לך מחוור מכולן אלא תחום שנים עשר מיל כמחנה ישראל.

³ כ"כ **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות טז): "כשנהג המכונית הוא אינו יהודי, יש להתיר לרופא לחזור עמו לביתו עם גמר טיפולו בבית-החולים או בבית החולה, אם יש חשש שבלא זה יכשילו אותו לעתיד לבוא שיתעצל לבוא, או כשיש מקום לחשוב שמחכים לו בביתו חולים שאין בהם סכנה, שזה דבר המצוי".

⁴ ראו: **משנה ברורה** (סימן שצ"א ס"ק א): "מן התורה מותר להלך עד י"ב מיל כשיעור מחנה ישראל במדבר שהחזיקה י"ב מיל, וביותר מזה אסור וכדכתיב אל יצא איש ממקומו, והאי ממקומו קאי על המחנה. והרבה פוסקים חולקים ואומרים, דגם חוץ ל"י"ב מיל אינו אסור מהתורה, והאי אל יצא אינו אלא אזהרה לענין הוצאת כלים מרשות לרשות".

⁵ ראו גם **רמב"ם** (ספהמ"צ לא-תעשה שכ"א): "שהזהירנו שלא להלך חוץ לתחום המדינה בשבת, והוא אומר אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, ובאה הקבלה שגבול ההליכה שהיא אסורה מה שנוסף על אלפיים אמה חוץ מן המדינה ואפילו אמה אחת, וללכת אלפיים אמה לכל צד מותר, ולשון מכילתא אל יצא איש ממקומו אלו אלפיים אמה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ דעת הרמב"ן: איסור יציאה מעבר ליי"ב מיל אינו איסור תורה אלא דרבנן.⁶

רמב"ן (השגות לספר המצוות לרמב"ם מצוות לא-תעשה שכא):

נסמך בו הוא וקצת הראשונים על הירושלמי...

וגם זה אינו נכון, שאינו כדרך התלמוד שלנו ולא הוזכר השיעור הזה בתלמודנו כלל אלא אלפיים אמה דאורייתא לרבי עקיבא ותחומין מדבריהם לרבנן. ובפירוש אמרו במקומות מתלמודנו שיש לאו בתחומין אליבא דרבי עקיבא או בהבערה אליבא דרבי יוסי. הא לרבנן אין בשבת לאו גרידא אלא לאוין של מלאכה שיש בהם מיתת בית דין.

ועוד יש לנו בזה ראיות לדחות הסברא ההיא, וגם בירושלמי אינו עולה להם בסוף השמועה למי שמטיב בו העיון, אלא שאנחנו נקצר בזה מפני שנתפרש כבר בדברי זולתינו.

רמב"ן (מלחמת ה', עירובין ה ע"א מדפי הרי"ף):

ואלו דברי נביאות לא הוזכרו בגמרא, ואין הפיל הזה יכול להיכנס בנקב המחט הזו, וכשאנו מחזרין אחר הגמרא הירושלמית אינה משתווה לגמרא שלנו.

2. יציאה חוץ לתחום ע"י גוי במכונת

גם לשיטת הרמב"ם הסובר שיש איסור תורה ביציאה מחוץ ליי"ב מיל, יש מחלוקת האם מותר לצאת מחוץ לתחום זה ברכב שמסיע אותו גוי, כאשר היהודי לא יורד מהרכב אלא מסיעים אותו.

יסוד המחלוקת הוא בשאלה, האם איסור יציאה מחוץ לתחום היא שהאדם עצמו לא ייצא או אף שלא יוציא אותו?

תוספות (עירובין מג ע"א ד"ה הלכה):

רצה רשב"ם להתיר ליכנס בקרון בשבת ונכרי מוליכו חוץ לתחום.

וחזר בו, משום שמא יפגעו בו ליסטים או שמא ישכח וירד ואין לו אלא ארבע אמות.

« לאור דברי התוספות בשם הרשב"ם, כתב הרב משה סופר שאין איסור תחומין מהתורה במקרה ואין היהודי יוצא מעצמו אלא מוציאים אותו בעגלה, שכן כל החשש של רשב"ם היה שמא היהודי יצטרך לרדת וללכת בעצמו -

שו"ת חתם סופר (ח"ה השמטות סימן קצד):

על-דבר רופא יהודי הקבוע לרפאות בשכר ונוסע על העגלה ביום שבת קודש לפקח על נפשות חולי יהודים ועובדי כוכבים...

נראה לי מבואר מלשון התוספות דעירובין הני"ל, דבין לרשב"ם ובין להתוספות ליכא איסור דאורייתא דתחומין כשהגוי מוציאו חוץ לתחום, אלא משום גזירה שמא ירד מהקרון וילך ברגליו, וזה גזירה מחודשת והוא איסור דרבנן קל, כי גם הוא שאין לו אלא ד' אמות הוא איסור דרבנן בעלמא, דמן התורה כיון שיצא יצא. ומכל שכן דאינהו לא פליגי אלא ביוצא לרצונו ע"י קרון, אבל מי שהוציאו נכרים בעל כורחו לית דין ולית דיינא והכא כמו שהוציאוהו בעל כורחו דמי ואין צורך להאריך שאין כאן איסור דאורייתא כלל.

⁶ כן סובר הרא"ש (עירובין פ"א סימן כד).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

? דברי החתם סופר קשים, שכן שיטת הרשב"ם הנ"ל מבוססת על דבריו שמותר להיכנס לספינה מבעוד יום, והיא מפליגה מחוץ לתחום בשבת, ומכל-מקום דין זה לא נפסק להלכה בשולחן ערוך -

תוספות (עירובין מג ע"א ד"ה הלכה):

פסק רשב"ם, דמותר ליכנס בספינה מבעוד יום בערב שבת אפילו שהספינה הולכת חוץ לתחום בשבת, דספינה ממילא אזלא ואיהו לא מידי עביד, ובלבד שלא יצא חוץ לספינה והספינה כולה כארבע אמות.

אולם, דברי הרשב"ם הללו לא נפסקו להלכה בשולחן ערוך (או"ח סימן רמח סעיף ב): במקום שידוע לנו שמקרקע הספינה לקרקע הנהר פחות מעשרה טפחים, אסור (לצאת חוץ לתחום) משום איסור תחומין.

« אסור ליהודי לצאת חוץ לתחום, שיש הסוברים שהוא איסור תורה, אף אם הדבר נעשה באמצעות גוי המוציא אותו.

משנה ברורה (סימן רסו ס"ק י):

כשהבהמה מושכת בקרון, אפילו אם הקרון גבוה יו"ד, לכולי עלמא טוב יותר שילך ברגליו משישב בקרון, כי ע"י הישיבה עובר על איסור שימוש בבעלי חיים וגם על תחומין, משא"כ אם ילך ברגליו לא יעבור רק על תחומין. ולבד כל אלה מצוי ע"י הישיבה בקרון לעבור על איסור מחמר ובמקום סכנה הכל שרי.

ג. הצעת פתרונות

• צירופי שיטות

בספר **הצבא בהלכה** (פרק כד סעיף ט הערה 27) כתב **בשם הרב שלמה זלמן אוירבך** - אם המרחק ממקום הצלה הביתה עולה על י"ב מיל, מדובר באיסור תורה של יציאה חוץ לתחום. עם זאת, הוא הציע לצרף את דעת חלק מן הראשונים שתחומין דרבנן אף במרחק גדול מ"ב מיל, יחד עם דעתם של ראשונים אחרים, הסבורים שכאשר אדם יושב ברכב שנהגו אינו יהודי, הוא אינו עובר בזה על איסור תחומין.

• רכב חשמלי

נחלקו הפוסקים בדור האחרון, האם שימוש במכשירי חשמל הוא איסור תורה (חזו"א) או איסור דרבנן (הרב שלמה זלמן אוירבך). בכך, אם יש רכב שמבוסס על חשמל בלבד ללא כל הדלקה של נורת להט וכדו', יהיה מקום רחב יותר להתיר חזרה של הרופא עצמו או החיילים בחזרה לבית או לבסיס לאחר פעולת ההצלה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• נסיעה ביום טוב

לדעת רוב הפוסקים, האיסור להבעיר אש ביום טוב הוא מדרבנן. לפי זה, יש מקום להקל לחזור מהצלה ביום טוב, שכן איסורי התורה בנסיעה ברכב הם רק איסורי הבערה (במנוע, ובנורות השונות)

תורת המחנה (כ"ג פרק ס תשובה ה):

על כן, ביום-טוב שהנסיעה ברכב אסורה מדרבנן, אף שמעיקר הדין צריך לחזור לביתו עם נהג גוי בפרט כי ריבוי איסורי דרבנן נחשבים כעין איסור תורה, מכל-מקום, בשעת הדחק שאין מצוי לו נהג גוי, רשאי לנהוג בעצמו לביתו ויש להקל בכך אף מחוץ ליי"ב מיל.

ד. סיום

1. העדר הכרעה מוחלטת: חשש ממדרון חלקלק

שו"ת קשרי מלחמה (ח"א הקדמה):

ברור שלא ניתן לכתוב בספר פסק המתיר את החזרה בשבת ללא סייגים, משום שהדבר יגרום לאנשים לדמות מילתא למילתא, וכולם יתחילו לנסוע בשבת גם כשאסור... מאידך, לא ניתן לכתוב בספר פסק הלכה כוללני האוסר את החזרה בשבת, משום שישנם מקרים חריגים שבהם יש להקל ולהתיר. לאחר שהתייעצתי עם שלושה רבנים מפוסקי דורנו, התנבאו שלושתם בסגנון אחד, שיש לכתוב בגוף התשובה בספר 'יעשה שאלת חכם'.

כפי שראינו, גם לדעת הרב שמואל וואזנר שצייד בדברי החתם סופר שיש להתיר אף איסורי תורה, מכל-מקום למעשה הוא חשש מלהתיר בצורה גורפת, מחשש להעדר צביון של שמירת שבת במקרים קבועים -

שו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן כו):

חברי הצלה שזה דבר הנשנה אצלם מידי שבת בשבתו בכל שבתות השנה, לא יעשו מלאכת החזרה שהתרנו על ידי עצמן אלא ע"י גוי, כי גם מי שעוסק בכל שבת בפיקוח נפש אעפ"י שהוא מצווה גמורה וחיוב גמור לחלל להציל מכל מקום השבת נעשה בטבע חול אצלם, ומשפיע גם לא טוב על ביתם... ודי לנו אם נתיר לו ע"י גוי ושוב לא יהיה חשש של סופו משום תחילתו, וראוי מאד להקפיד על זה, וגם זה רק אם אין עצה אחרת של היתר לגמרי, זה הנלענ"ד בזה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. 'נמצאת מכשילים לעתיד לבוא' - היתר התלוי בדור

~ הרב שלמה זלמן אוירבך כתב שאין לחשוש שמא יימנעו אנשים להציל אם לא נתיר להם חזרה לביתם, שכן לא נחשדו ישראל על כך שיימנעו מפעולת הצלה בשביל נוחות ועונג שבת -

שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ח):

אבל עכ"פ לא מצינן דחששו שימנעו אנשים מהצלת נפשות בגלל רשלנות של עונג ורצון האדם להיות בביתו יחד עם משפחתו, שהרי גם בעדות החודש שהרבו מאד חכמים להתיר איסורי שבת מכל-מקום לא התירו אותם לחזור למקומם אם זה יותר מאלפיים אמה.

וגם הרמב"ם עצמו כתב בפירושו... וכל היוצאין להציל נפשות ישראל מיד עכו"ם יש להם אלפיים אמה לכל רוח אם הייתה יד העכו"ם תקיפה והיו מפחדים לשבות במקום שהצילו בו הרי אלו חוזרין בשבת למקומן ובכלי זיינן. אבל אם יד עכו"ם אינה תקיפה, או שאינם מפחדים, אינם חוזרין ואין חוששין לשמא ימנעו בפעם הבא.

~ הרב שאול ישראלי טען כנגד, שבכל דור ודור יש שינוי מצב של האנשים ובכך הסברה 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא' תלויה בכל דור ועניינו ומחייב את מורי ההוראה לבחון את האנשים וצרכיהם ולאור זאת לקבוע את ההלכה בעניין⁷

עמוד הימיני (סימן יז אות ו):

נראה שעניין זה של נמצאת מכשילן לעתיד לבוא אינו דבר קבוע אלא הוא ניתן לשנוי עפ"י מצב הדור. כי הנה רואים אנו במשנה שחלו שינויים בדין לעניין עדות החודש שקודם לא זזו משם כל אותו יום, וכן לעניין היוצאים להציל, עד שתיקנו שיש להם אלפיים אמה. ולכאורה תמוה, למה באה התקנה כ"כ מאוחר וכל הדורות עד אז לא ידעו ולא הרגישו צורך בתקנה זו. ונראה, שהוא משום שבאמת דבר זה אינו קבוע, כי בדור המדקדק במצוות שרובם ככולם מכירים את הערך הגדול של פיקוח נפש, ודאי לא היו נמנעים מלהציל גם אילו לא האפשרות לחזור, ואז לא היה קיים כלל חשש של אתה עתיד להכשילם לעתיד לבוא וע"כ גם לא היה צריך להתקין תקנות מעין אלו, ורק בדורות יותר מאוחרים נחלש קיום המצוות, וראו חכמים שזה יכול לשמש מכשול ועל כן תיקנו להתיר.

ועפ"י זה יש מקום גדול לדון בדורנו דור יתום, שלצערנו שומרי תורה הולכים ומתמעטים. ואף אלה השומרים מרובים בהם שקשה להם לעמוד בניסיון קצת יותר גדול, שאם נטיל עליהם את הדין כפי שהוא שיצטרכו להישאר לבדם באותו מקום שהגיעו לשם לשם פיקוח נפש, כשזה מחוץ לתחום, או שנטיל עליהם לחזור ברגל בחום גדול ובדרכים מעייפות. אם גם ישמעו לנו, הרי עכ"פ זה יחליש אצלם את הרצון לשמש בתפקיד מעין זה ונמצאת מכשילן.

על כן לענ"ד יש מקום להשתמש בהיתר זה של אתה מכשילן לעתיד לבוא יותר ממה שהשתמשו בו חז"ל בדורם, לפי צורך ומצב דורם.

אולם זה דורש כמובן אחריות גדולה של קבלת החלטה של בית דין גדול שבדור, ואיני מזכיר דבר זה אלא כסניף ומכל-מקום לעיון.

⁷ כ"כ: **שו"ת מנחת אשר** (ח"ב סימן מ אות ו) שהעיר על דברי הרב אוירבך: "ומסתבר שהדבר תלוי במציאות שבכל דור ודור, ובזמנו ברור שאם יצטרכו מתנדבי הצלה לשהות רבות רחוק מביתם ללא תנאים ולהשאיר את משפחותיהם לנפשם בשבת ויום-טוב, בוודאי לא יתנדבו ואתה מכשילן לעתיד לבוא".